

UDK: 9.94

Salohiddin USMONOV,
Samarqand davlat universitetining Urgut filiali katta o'qituvchisi
E-mail manzili: usmonovsalohoddin1@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti dotsenti B.Mirzaraximov taqrizi asosida

ROSSIYA IMPERIYASINING TURKISTONDAGI MILLIY MAORIF SOHASIDAGI SIYOSATI VA UNING AMALGA OSHIRILISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada 1910-yildan keyingi Markaziy Osiyo xalqlari hayotida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy-mafkuraviy o'zgarishlar chuqur tahlil qilinadi. Ayniqsa, xalq maorifi sohasidagi o'zgarishlar, an'anaviy eski maktablarning bosqichma-bosqich yopilishi va yangi zamonaviy ta'lim tamoyillariga asoslangan jadid maktablarining vujudga kelishi muhim masala sifatida ko'rib chiqiladi. Jadidchilik harakati, uning ilg'or namoyandalari, g'oya va dasturlari, hamda ularning xalq ongini uyg'otishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, maqolada o'sha davr muallimlarining faoliyati, ta'limga bo'lgan yondashuvi, milliy uyg'onish g'oyalari bilan uyg'unligi ham ilmiy asosda yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Eski maktablar, Buxoro, Ta'lim tizimi, Jadidchilik harakati avj olishi, madrasa, maktab, usuli jadid.

THE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE FIELD OF NATIONAL EDUCATION IN TURKESTAN AND ITS IMPLEMENTATION

Annotation

This article provides a detailed analysis of the socio-political, economic, and spiritual-ideological changes that took place in the lives of the Central Asian peoples after 1910. Special attention is given to transformations in the field of public education, particularly the gradual closure of traditional old schools and the emergence of new Jadid schools based on modern educational principles. The activities of the Jadid movement, its prominent figures, ideas, and programs, as well as their role in awakening public consciousness, are thoroughly explored. Furthermore, it scientifically discusses the role of teachers of that era, their educational methods, and their connection with the ideas of national awakening.

Key words: Old schools, Bukhara, Education system, rise of the Jadid movement, madrasa, school, Jadid method.

ПОЛИТИКА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ОБЛАСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНЕ И ЕЕ РЕАЛИЗАЦИЯ

Аннотация

В данной статье подробно анализируются социально-политические, экономические и духовно-идеологические изменения, произошедшие в жизни народов Центральной Азии после 1910 года. Особое внимание уделяется трансформациям в сфере народного просвещения, постепенному закрытию традиционных старых школ и формированию новых джадидских учебных заведений, основанных на современных принципах образования. Освещается деятельность джадидского движения, его ведущих представителей, идеи и программы, а также их роль в пробуждении народного сознания. Кроме того, в статье научно обоснованно раскрывается деятельность учителей того времени, их подход к образованию и связь с идеями национального возрождения.

Ключевые слова: Старые школы, Бухара, Система образования, Расцвет джадидского движения, медресе, школа, метод джадид.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2024-yil 19-iyulda qabul qilingan "Siyosiy qatag'on qurboni bo'lgan yurtdoshlarimiz hayoti va faoliyatini o'rganish, targ'ib etish hamda ularning xotirasini abadiylashtirish borasidagi ishlarni kengaytirish" to'g'risida qarorining asosiy maqsadi hozirgi murakkab va tahlikali davrda mustaqilligimizni har tomonlama mustahkamlash, tariximizning noma'lum sahifalarini tiklash va ilmiy nuqtai nazardan chuqur o'rganish, inson, uning huquq va erkinliklarini oliy qadriyat sifatida e'tirof etish, shu asosda yurtdoshlarimiz, ayniqsa, yosh avlodning vatan taqdiri va kelajagiga daxldorlik tuyg'usini, fuqarolik pozitsiyasini kuchaytirish, ularni bugungi tinch, erkin va ozod hayotning qadriga yetish ruhida tarbiyalashdir. Bugungi kunda jadidchilik harakati o'rganish va uning ilg'or tajribalarini keng hayotimizga hamda ta'lim tizimi oldidda turgan muammolarni hal etishga qaratish barkamol avlodni tarbiyalashda asosiy vositalardan biri bo'lib qolmoqda[1].

O'zbekistonning davlat mustaqilligiga erishishi uning tarixiy taraqqiyotida tub o'zgarishlarga olib keldi, milliy

uyg'onish va milliy qadryatlarni tiklashga keng yo'l ochdi. Bu sohada bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar ham anchagina ekanligini Prezidentimiz I.A.Karimov o'zining "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida ta'kidlaganligi bejiz emas: "Tarix xotirasi, xalqning, jonajon o'lkaning, davlatimiz hududining xolis va haqqoniy tarixini tiklash milliy o'zlikni anglashni, ta'bir joiz bo'lsa, milliy iftixorni tiklash va o'stirish jarayonida muhim o'rin tutadi. Tarix millatning haqiqiy tarbiyachisiga aylanib bormoqda. Buyuk ajdodlarimizning ishlari va jasoratlari tarixiy xotiramizni jonlantirib, yangi fuqarolik ongini shakllantirmoqda. Axloqiy tarbiya va ibrat manbasiga aylanmokda". Tarixiy ongni tubdan tozalash, o'tmish tajribasidan kelib chiqib mustaqil O'zbekistonning ma'naviy asoslarini mustahkamlash ushbu vazifani muvaffaqiyatli hal etishning asosi hisoblanadi. "Ma'naviyat va ma'rifat jamiyatimiz, xalqimiz kamolotining bosh omillaridan ekan, biz bu sohaga davlat miqyosida g'amxo'rlik qilishimiz, sharoit tug'dirishimiz shart" deb yozganida Prezidentimiz I.A.Karimov benihoya haq edi.

Totalitar tuzum davrida O'zbekistonning haqiqiy tarixini yaratish imkonsiz bo'lib, muammolarni o'rganish doirasi va ularning manbalari qat'iy chegaralangan edi, tarixiy voqealarga haqqoniy baho berish mumkin bo'lmay, dogmatik yondoshish hukm surardi. Respublikamiz Prezidenti Islom Karimov 1998-yil 26-iyunda tarixchi olimlar bilan uchrashuvida tarix fani taraqqiyotining yangi yo'nalishlarini belgilab berdi, tarixning xalq, mamlakat, inson, millat taqdiridagi o'rni, mohiyati va vazifasiga tamomila yangicha bir nazar tashladi, yangicha nuqtai nazarlarini bayon etdi. "Ahvol shu darajaga borgan ediki, - deb ta'kidladi Prezident I.A.Karimov,- o'z tariximizni o'zimiz yozish huquqidan mahrum bo'lib qoldik. Birovlar tomonidan yaratilgan tarix darsliklarini o'qir edik. "SSSR tarixi" deb atalgan darslikda O'zbekistondagi mamlakatga bor-yo'g'i 3-4 sahifa o'rin berilib, tarixiy voqealar va shaxslar haqida noxolis fikrlar aytilar yoki umuman lom-mim deyilmasdi. Fandagi bunday soxtakorlik, ko'zbo'yamachilikni bugun eng olis qishloqlarda yashayotgan oddiy fuqaro ham, maktab o'quvchisi ham yaxshi biladi. Endi, mustaqillik tufayli yaqqol namoyon bo'layotgan tarixiy haqiqatni bilishga, o'zligini anglashga chanqoqlikni tub sabablari mana shunda deb o'ylayman. Mustaqillikka erishilgandan keyin tarix fani totalitar tuzum g'oyaviy zanjirlaridan xalos bo'ldi, Tarixiy haqiqatni qaror toptirish yo'lida katta ishlar amalga oshirilmoqda. Lekin ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilinishi lozim bo'lgan sahifalar hali anchagina. Bugungi tarix fanida qarama-qarshiliklarga to'la bo'lgan 20-30-yillarda respublikamizda xalq ta'limi tizimini shakllantirish va rivojlantirish jarayonlari, o'sha murakkab davrda milliy o'qituvchilar tayyorlash tajribasini o'rganish vazifasi markaziy o'rin tutmoqda.

XIX asrning boshlariga kelib Turkistonda islom dini keng tarqalib, mustahkam o'rnatilib o'z mavqeiga ega edi. Bu davrga kelib diniy e'tiqod asosiy tarbiya kuchi sifatida maydonga chiqdi. Islom dini murakkab ta'limot bo'lganligidan u turlicha talqin qilina boshladi. Islom dinida turli xil oqimlar vujudga kela boshladi. Bu holat islom dinini sofliigi uchun kurashuvchi ilg'or kishilarni qoniqtirmas edi. Shuning uchun ham Buxorodagi ma'rifatparvarlar, musulmon ruhoniylar va ziyolilar orasida madrasa va maktablar tizimiga hamda islom diniga kirib qolgan bid'atlarni isloh qilish fikri paydo bo'la boshladi. Shunday islohot tarafdorlarini jadidlar, ya'ni yangilik tarafdorlari deb atay boshladilar.

"Jadid" – so'zi arabcha so'z bo'lib, "yangi", jadidizm esa yangilik tarafdorlari degan ma'noni anglatadi.

XIX asrning o'rtalarida Turkiston o'lkasida boshlang'ich ma'lumot beradigan maktab hamda o'rta va oliy diniy ta'lim beradigan madrasalar mavjud edi. Maktablarning aksariyati, shu jumladan, qishloq maktablarining ko'pchiligi diniy ta'lim beruvchi eng oddiy boshlang'ich maktablar edi. Bu maktabda machitlarning imomlari, savodxon mullalar dars berardilar. Bunday maktablarda o'qitish eng oddiy diniy vazifalarni o'rgatish bilan, ya'ni arab tilida yozilgan Qur'onni o'qishni o'rgatish, har bir musulmon uchun zarur bo'lgan asosiy vazifalarni bildirish bilan cheklanar edi. Shahar maktablarida diniy ta'limotdan tashqari, umumiy ta'lim elementlari – yozish va hisoblash yo'llari o'rgatilardi. Shahar maktablarida o'quvchilar soni 20-30-taga qishloq joylarida esa 10-15 taga yetar edi. O'qishga 6 yoshdan qabul qilinib, o'zlashtirishiga qarab 17-18 yoshlarigacha davom etardi. Maktabda avval "Haftiyak", keyin "Qur'on" yod olinar, so'ng "Chor kitob"ga o'tilardi[5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shu kungacha Ta'lim tizimiga oid juda ko'plab maqolalar, chop etilgan. Boymirza Xayitov "Turkustonda jadidchilik va uning tugatilishi" – gazitasining 1-sonida chop etilgan maqolasi, T.N. Qori – Niyoziy sovet O'zbekiston madaniyati tartixidan ocheriklaridan ham foydalanilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi vaqtda yangi tendensiyalar yangi yo'nalishlar paydo bo'lmoqda. Shu kungacha juda ko'p tarixchilar tomonidan O'zbekistonda ta'lim sohasida juda ko'p disertatsiyalar yozilgan. Choriev Ahmad Xuvaevichning fikriga ko'ra XX-asrning 20-yillarida Samarqandda ta'lim tizimi yaxshi darajada rivojlanmagan edi. Maqsadli davlatning rivojlanishi uchun asosan ta'lim tizimiga e'tibor beradi deyiladi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida takidlangandek rivojlanayotgan davlatlar asosiy e'tiborni ta'lim tizimiga qaratadi shuni hisobga olgan holda maqolaning natijasi asosan XX-asrning 20-yillarida Samarqanddagi ta'lim sohasida amalga oshirilgan islohotlarni ko'rish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda XX-asrning 20-yillarida Samarqandda ta'lim sohasida amalga oshirilgan islohotlarni ko'rish mumkin. XX-asrning 20-yillarida Samarqandda ta'lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar keng ko'lamli natijalar berganligini va eski maktablarni tugatilib jadidmaktablarida yangi uslda o'qitila boshlagan bunda diniy ta'limotlar bilan birgalikda dunyoviy fanlar o'qitila boshladi.

Asrimizning boshlarida Turkistonda boshlangan "rus - tuzem" maktablarda mahalliy millat bolalariga dunyoviy bilimlar o'rgatila boshlandi mazkur maktablarni taraqqiyparvarlarning xizmatlariga ko'z yumish insofdan emas afsuski bu o'rinda ham tegadigan nozik bir xolat bor "Населения" degan Ruscha o'zbekcha lug'atda "Maxalliy xalq" "tub axoli" deb tarjima qilingan shundan so'ng biron bir mamlakat odamiga "tuzem slev" xadiya etish usha shaxsni o'z fuqorolariga qabul qilib birga xuquqlarni berish demakdir deb talqin qilinadi. Oq podshox oliy xazratlari Turkiston o'g'lonlaridan bir umirga ilim berishga qaror qilganlar.

Xatto ular o'z panoxlariga xam olganlar. Biroq shunday xaqli savol tug'uladi:

Nima uchun mazkur maktablar aynan "русско – туземная школа" deb atalgan?

Mixluxo Manlay ko'p yillar avval borib qolgan Okeanidagi yarim yavvoyi qabilalar "туземца" bo'yicha bo'lgandir. Biroq XIX asr oxiri XX-asr boshlarida Turkiston axolisi qanday qilib insoniyat taraqqiyotini tubdan boshqarib turgan bo'lishi mumkin ehtimol oq podsho amaldorlari "русско эматнос школа" "русско тёрпекас" deganiga o'xshash iboralar ustida bosh qotirib o'tirishni istamay birvarakayiga "Русско туземнас школа" deb quyaqolgan bo'lishi xam mumkun. Biroq bu o'rinda maxalliy xalq madaniyati ataylab kamsitilgan deb aytishga xam asos yuq.

Olimlarimiz inqilobgacha o'zbek xalqining boru yo'g'i 2 foizi savodli edi deb jar soldilar va minglab madrasalarda mudarrislar mahalla va qishloqlardan yuz minglab (madrasalar) domlalaru, otinoyilar odamlarga ilim saboq bermasdan nima qilib yurgan ekan? Oxir oqibat ayon bo'ldiki O'zbekistondagi 2-foiz odam ovropacha ilmdan xabardor ekan! sal kam 30 foiz axoli voyaga yetgan erkagu ayollarni qariyib uchdan biri o'qish yozishdan, xabardor yani savodi chiqqan ekan.[6] Buxoro shahri O'rta Osiyo xalqlarning fan va madaniyat markazi bo'lgandir 1910-yilda Buxoroda 350 dan ortiq madrasa bo'lib unda O'rta Osiyoning turli burchaklaridan kelgan 50-mingdan ortiq mullachalar tahsil olgan.[2] Buhoro madrasalaridan birida shuningdik Turkistonda ta'lim olgan Fitrat xalqning nochor axvolini yengillashtirishda ilim maktab tuzishga katta ahmiyat bergan.

Umuman butun Turkiston marifatparvarlari shu niyat yo'lida birlashadilar yaniy usuldosh aniqrog'i usuljadidya maktablarini ochib bolalarni o'qitadilar darsliklar chop etdilar o'zga tillardan bolalarga mos bo'lgan asarlarni o'zbek tiliga tarjima qilishdilar Fitratni Buxoro inqilobigacha bo'lgan faolyati faqat marifatparvarlik doirasida cheklanib qolishgan albatta u qizg'in ijtimoiy adabiy ish bilan shug'ullangan. Jadidchilik xarakatlarini XX asir boshlarida yetakchilari

xurriyatga yetishmoq uchun avval yosh avlodni zamonaviy ovropa ilmlari doirasida tarbiyalash g'oyasini ilgari surmoqda. Ular tomonidan tashkil etilgan usullar Jadid maktablari 1890-yilda Farg'ona vodiysida va 1893-yilda Samarqand shahrida va Buxoro shaharlarida bunday maktablarning ochilishida Ismoil Gasparalining aloxida roli bordir.

Buxorodagi "Jamiyat-i Tarbiya-i Affol" Istambulga 1911- yilda 15, 1912 yilda 30 talab jo'natilgandir Rossiya hokimiyati ostida Turkiston jadidlari 1917- yilga qadar marifat va jamiyatni qurib Maorif va madaniyat ishlarini davom ettiradilar.

Maxmudxo'ja Behbudiy XIX asr oxirlaridayoq xayotga xushyorlik bilan qarata oladigan bir ziyoli maktablarini shakllantira boshladi. XX asr boshlarida butun musulmon dunyosida paydo bo'lgan keskin jadal uyg'onish dunyoga yangicha qarash, ilm-fanni rivojlantirishi va demokratik erkinliklarni amalga oshirish jadidchilik oqimini asosiy dasturi bo'lib qoladi. Bexbudiy va jadidchilik munosabatlari xaqida gap borar ekan marifatparvarlik bilan jadidchilik o'rtasida devor qo'yib bo'lmaydi. Agar jadidchilik bir oqim marifat uchun kurashuvchilarni muayan yo'nalishini ko'rsatuvchi bir yo'l marifatiga paydo bo'lgan bo'lsa kiyinchalik Buxoroda yosh buxoroliklarni uyushmasi darajasiga o'sib chiqdi, bora bora bu kuchlar bir tashkilotga aylanib uning rahbarlari aniq dasturlari xatto markaziy qo'mitasi paydo bo'ldi ko'pchilik olimlarning suhbatida jadidchilikning aniq uyushgan tashkiloti haqida shunday tarif beriladi, bu tashkilotining oqibati natijada Buxoroda amirlikning ag'darish masalasini maqsad qilib quyganligi xaqida gapirilmaydi 10-yillarni o'rtalariga borib jadidlarni tashabbusini Fayzullo Xujaev olgani, nihoyat yosh Buxoroliklar kompaniyasi siyosatiga qo'shilib Buxoro amirligini yiqitishga Frunze qo'shinlariga yordam berganlar. Amirlik oltinlarini vagonlab Moskvaga jo'natiladi, va talanadi lekin bu inqilobga yordam berganlarning barchasini qatl etish bilan taqdirlandi asli inqilobiy yo'l bilan emas, Ma'rifat yo'li bilan oliy maqsadlarni amalga oshiruvchilar sifatida maydonga chiqdilar. Agar xalqning ma'naviy dunyosi boyitilsa, ilim marifat yuqori darajada rivojlantirilsa xayot yaxshi bo'ladi degan fikr jadidlarni isloxatchi qilib yuqadi lekin bu qarashni endilikda cheklangan deb boxolash mumkin bo'lmay qoldi shuni aytish kerakki Bexbudiy jadidlarni marifat, madaniyat ong tushunchasini yuqori ko'rsatish bilan xalqni baxtli qilish tarafdorlarini tomonida turardi. Maktab-maorif ishlariga butun vijudi bilan kirishib ketgan Bexbudiy "Samarqandni eski shaxar qismida bepul kutubxona, qiroatxona, o'z xovlisida maktab ochdi. Buyuk pedagog Abdulqodir Shohuriyning yangi uslubidagi maktabni o'z xavlisida kutarib kelib uni rag'batlantiradi O'zi tarix jo'g'rofiya va boshqa fanlardan dars beradi. Qora idoraning 1906-yil zulmi zamonida maktabga o'rus marifatchilari kelib kirgan chog'da jo'g'rofiya tarix va xisob kitoblarni otxonalarni oxiri tagida yashirib yurgan vaqtlaridagi azob va mas'uliyatlar Abdulqodir afandi bilan barobar albatta Bexbudiyning o'stiga xam tushgandir. Chor bosqinchilari davrida Bexbudiylar xatto darslarini yashirib o'qilsa o'qitsa Sho'ro davrida Qodiriy Cho'lpon asarlarini yashirib o'qilsa shu on O'zbekiston xalq yozuvchisi Xakim Nazirning "Tavba" hikoyasidagi voqiyalar yani undagi muallif qodiriy va chulpon asarlarini yashirgani uchun boshiga tushgan tashvishlarni bayon etgan edi. Bexbudiy maktab maorifi ishlariga shu qadar jiddiy kirishadiki yoshlarni kuproq til bilishga o'z onatildan boshqa rus tilini o'rganishgaxam shu bilan bilim darajasini kengaytirishga davit etdi g'ayri dinlarning tilini bilish bilan kofir bulmaydi degan aqedani targ'ib qiladi O'zi rus tilini o'rganadi bolalarini ham o'rgatadi bir qator darsliklar yozadi "Bolalar uchun kitob" "Amalyot Islomiya" "Jo'g'rofiya o'roniy va rusiy" "Mintaqaviy jo'g'rofiya

umumiy turkey" kabi bir qator darsliklar uning qalamiga mansubdir "Samarqand" "Xurshid" "Shuxrat" "Turon" "Hurriyat" "Sadoyi turkiston" "Oyna" singari bir qator oynomalar va ruznomalarda Bexbudiy maktab maorif va ilm fanni rivojlantirishda targ'ib etuvchi iiki yuzdan ziyod maqolalar elon qilingan uning qatil etilishi oldidan do'stlari shogirtlari o'ziga yaqin ham fikrlariga qilgan vasiyatidan bir dalil keltish joizdir „o'rtoqlarim Siddiqiy, Ayniy, Fitrat, Qurdi, Akobir, Maxtum va o'g'lonlarim Vaddut Maxdum, Abdulqodir Shakuriy sizlarga vasiyat qilaman! Maorif yo'ilida ishlayotirg'on nualimalarnig boshini silangizlar maorifga yordam etingiz! O'rtadan nafaqani kutaringiz! Turkiston bolalarini ilojisiz quymangizlar xar ish qilsangiz jamyat ila qilingiz! [8] Bizdik maorif qurbonlarni yo'qlangiz.

Buxora tuprog'iga tezlik ila yo'l boshlangizlar ozodlikni tezlik ila yuzaga chiqaringizla bizni qonimizni zolim beklardan talab qilingizklar bizlar ul chog'da qabrimizda tinch yotamiz!.....

Yana Fitrat to'g'risida qaytib uning "kelajak" deb nomlangan keng yoritilgan puplisistik maqolasida kutib turmasdan kelajak to'g'risida o'ylash kerakligini aytadi u jumladan shunday misol keltiradi. O'quvchi (madrasada) nom va kambag'allikda qaramay o'z xujrasida kelajakni kutib vaqtini bekorga otkazadi yitti yil savodga o'qitish bu bebexo lazzatdir dukodorga bunday o'zoq vaqt foydasiz shuning uchun u o'z o'g'lini oldida saqlaydi .

Misrda oliy o'quv yurtida o'qishi o'n ikki yilni tashkil etadi. Buxoroda esa shu davr ichidfa o'rtta malumot olish mumkun xalos shuning uchun deb yozdi Fitrat Buxora madsalarni obruyi tushib kupchlik xorijda o'qishga intiladi odamlarni dexqonchilikga o'qitish muximligi va yer maktablari tashkil etishni qo'llaydi tarix chilar uchun asosan 1916-yil tarqatilgan varaqaalar mazmunining Fitrat tomonidan yoritilishi katta axamyatga ega. Bu vaqalarda jumladan shunday deyilgan edi. Jadidlar sizlarning bolalarinigzni tuzmoqdalar. Xechkim o'z bosini ularni maktabiga bermasligi kerak, Kimki o'qisa uni biz o'liramiz Jadidlar majlislar o'tkazmasinlar agar yig'ilsalar ularni boshini kesib tashlashingiz. Jadidlar diniy marosim larga rioya qilmaydilar. Ular dinsiz kofirlardir. "Ularni o'ldirish muqaddas ishdir" deb yozilgan edi. Fitrat tomonidan "O'qi" deb nomlangan maktab darsligi yozilgan (A.Fitrat 1886-1937) [9]

Chor Rassiya maktab va maorif juda qoloq edi. Rassiya milonlab kishilar inson uchun zarur bo'lgan oddiy boshlang'ich ma'lumotga va yozish va chizishni o'rganisga muxtoj edilar. Maorifga ajratiladigan xarajat bo'yicha Rossiya dunyodagi taraqqiyparvar mamlakatlar orasida oxirgi o'rinlardan birida turar edi. Rassiya asosi rus bo'lmagan xalqlarning xalq maorifi juda og'ir ahvolda edi. Rassiya yashagan 71 xalqdan 48 tasi o'z yozuviga ega emas edi. Oddiy qilib aytganda bu xalqlar o'z ona tillarida maktab ochish xuquqidan maxrum edilar. Chorizim uchun xalqlarni savodsizlikda ushlab turish foydali edi. O'zbekiston jumladan Samarqand viloyati chor Rossiyasi eng qoloq o'lkalardan biri xisoblanadi.

Mustamlakachi ekisputatorlar O'zbekiston mexnatkashlarini savodsiz qoloq xalda tutub turishida mafatdor edilar. Sovet hokimyatigacha O'zbekistonda Samarqand viloyatida uch xil sestemadash maktab mavjud edi : 1) konfessional (Eski usuldosh maktab va madrasalar) 2) Yangi usuldagi (Jadid) va 3). Rus tuzumi maktablari mavjud edi.[10]

Maktablar ommaviy boshlang'ich maktab bir necha asirlar davomida ish kursatdi 1899-yildagi faktlarga binoan Turkistonning O'rta-Sirdaryo, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida 4632-ta maktab bo'lib ulardan 44773- o'quvchi bo'lgan maktablar shaxarlarda qishloqlarda bor edi.

Ko'pincha xolatlarda maktablar masjidlar qaoshida bo'lardi. Boylar uylarida maktablar ochishardi. Maktablarda

o'quvchilar soni 10-20 kishini tashkil qilar edi. Eski maktab gigena qoidalariga javob bermas tor shiftsiz, past qorong'u va iflos binolarda joylashgan bo'lib unda tana jazosi, asosiy usul xisobida ishlatilardi. Asosan ota o'g'lini maktabga keltirib domlaga gushti sizdan suyagi bizdan deb topshirardi. Domla o'z o'quvchisiga jazo bera turib, kaltak ayiqni savodsiz qiladi

der edi. Jazo choralaridan biri bu pichoq bilan kerakli joylarni chuqurchoq kesib (asosan oyoq tagini orqa yelkani) tuzlashdan iborat bo'lgan. Maktab xarajatlarini qoplash va o'quvchilarning xaqqini to'lash ota-onalar bo'ynida edi. Maktablarda dinning roli katta edi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2024-yil 19-iyulda qabul qilingan "Siyosiy qatag'on qurboni bo'lgan yurtdoshlarimiz hayoti va faoliyatini o'rganish, targ'ib etish hamda ularning xotirasini abadiylashtirish borasidagi ishlarni kengaytirish" to'g'risidagi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 30-sentabr kuni "O'qituvchi va murabbiylar kuni" munosabati bilan ziyolilarga qilgan murojaatnomasi.
3. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sagasi: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: O'zbekiston, 1997. – B. 140.
4. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 3-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1996. – B. 42.
5. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. // Ma'rifat, 1998-yil, 19-avgust.
6. Boymirza Xayitov. Turkistonda jadidchilik va uning tugatilishi. // Gazetasi, 1-son (50), 1991-yil 21–26-noyabr.
7. Oxunjon Safarov. Toshpulat, Ahmad, G'ayrat, Murodov, Fidoiy. // Sovet O'zbekistoni gazetasi, 1991-yil 6-iyul.
8. Ahmad Aliev. "Sening nurli ko'zlaringga baxt o'qidim". // O'zbekiston ovozi gazetasi, 1992-yil 9-yanvar, №7.
9. O'zbekiston ijtimoiy fanlar jurnali, 1990-yil, №10.
10. T.N. Qori-Niyoziy. Sovet O'zbekiston madaniyati tarixidan ocherklari. SSSR FA Nashriyoti, Moskva, 1955. – B. 56.